

ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 910.4 (091)

Кокус В.В.

Роль окружних краєзнавчих товариств Поділля у розвитку географічних досліджень краю в 20-х – на початку 30-х років ХХ ст.

Постановка проблеми. З постанням державної незалежності України процеси дослідження історії української географії помітно активізувалися. Як справедливо зазначає Г.І.Денисик, “сучасна підвищена зацікавленість вчених до історії географії, географічного краєзнавства, географічних досліджень та ідей в Україні – це не тільки становлення історії науки, але й спокута повернення боргів та очищення совісті”[15].

На важливе значення вивчення історії географії закликали провідні вітчизняні і зарубіжні вчені. Ще видатний німецький географ Ф.Ратцель наголошував, що “неможливо вивчати географію, не знаючи її історії. Це особливість цієї науки” [33]. Цієї ж думки дотримувався і фундатор української географії С.Л. Рудницький: “Не можна бути філософом чи землезнавцем, не пізнавши ґрунтовно історії філософії чи пак землезнавства. В інших науках знання історії цих наук є корисне, в географії – необхідне”[34]. На практичне значення історії географії акцентував увагу й відомий географ В.С. Преображенський: “Немає руху науки вперед без аналізу історії науки, без осмислення кожного сучасного її стану лише як моменту у тривалій еволюції”[29].

Вивчення історії науки не є самоціллю. Її слід вивчати заради осмислення сьогодення і особливо для визначення шляхів майбутнього. Підтвердженням цього положення може служити діяльність видатного вітчизняного вченого-природознавця В. І. Вернадського, який вважав історію наукового знання однією з життєво важливих наукових дисциплін людства. Вивчення і врахування історичного досвіду – необхідний етап руху наукової думки у її поступальному розвитку. В.І.Вернадський був переконаний, що історія науки необхідна для розуміння “витоків і суті” сучасного наукового світогляду. Вчений неодноразово підкреслював, що лише з допомогою історії науки, пізнання її генезису, можна глибоко і повно “відтворити історичну перспективу” і осмислити “реальне значення” всієї системи наукових уявлень та ідей [1].

В 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. в регіонах України детальні природничі дослідження в регіонах України проводили численні краєзнавчі товариства, Кабінети з вивчення природи, комітети та бюро краєзнавства. У другій половині 20-х років ХХ ст. в окружних центрах активну діяльність з вивчення природних ресурсів проводили місцеві краєзнавчі товариства, які об’єднували навколо себе найкращих регіональних дослідників та краєзнавців. Координувалась їх діяльність Українським комітетом краєзнавства, який був створений у 1925 році. На Поділлі в цей час активно працювали Тульчинське, Могилів-Подільське, Проскурівське, Кам’янець – Подільське та Вінницьке

окружні краєзнавчі товариства. Незважаючи на вагомий внесок у розвиток природничих досліджень, діяльність окружних краєзнавчих осередків практично випала з поля зору українських географів. На початку ХХІ ст. їх внеску у розвиток української науки присвячені лише поодинокі праці істориків, етнографів, музезнавців.

Аналіз публікацій. Інтерес до історичної спадщини географічної науки значно зріс після здобуття Україною державної незалежності. Протягом 90-х років ХХ ст. побачили світ оригінальні праці О.І.Шаблія, В.М.Пащенко, Я.І.Жупанського [17] та ін., проведені перші конференції [21], присвячені історії розвитку географії в Україні. Значний вклад у вивчення історії географії вносить часопис “Історія української географії” заснований у 2000 році. Г.І.Денисик [15], Я.І.Жупанський [17] виділили та описали основні етапи розвитку географічних досліджень в Україні. Значно менше уваги в працях географів було приділено історії розвитку природничих досліджень окремих регіонів України. Не є виключенням і територія Поділля. На сьогодні цій проблемі присвячені лише окремі публікації. Г.І.Денисик розглянув основні етапи розвитку комплексних природничих досліджень Поділля [16]. Історія розвитку досліджень окремих компонентів природи регіону частково відображена в літературних джерелах галузевих наук. Е.К.Лазаренко та Б.І.Сребродольский у монографії “Мінералогія Поділля” (1969) описали історію геолого-мінералогічного вивчення Поділля.[25] Розвиток метеорологічних досліджень на Вінниччині та наукову діяльність відомого кліматолога Л.Г.Данилова вивчав І.М.Пивошенко [30]. Історію вивчення Південного Бугу коротко охарактеризував Л.І.Стефанков, ґрунтів Поділля – Г.І.Ройченко та В.А.Вергунов. Становлення та розвиток досліджень рослинного світу Поділля розглянули Б.В.Заверуха, А.В.Гудзевич, В.С.Поліщук та О.О.Орлов. Г.І.Денисик, характеризуючи історію вивчення природи Середнього Побужжя, виділяє і описує період, пов’язаний з діяльністю краєзнавчих товариств та кабінетів з вивчення природи в 20-х роках ХХ ст. [32].

Наукова діяльність окружних краєзнавчих осередків Поділля 20-х роках ХХ ст. за останні два десятиріччя знайшла відображення в працях істориків, музезнавців, краєзнавців, бібліографів та етнографів. Розвиток краєзнавчих досліджень на Поділлі, наукова спадщина вчених – природознавців Поділля, політичні репресії проти діячів науки та їх наслідки для краєзнавчого руху ґрунтовно розглянуті в монографічних дослідженнях і публікаціях Л.В.Баженова [5, 6], В.С.Прокопчука [31], А. Ю.Теодоровича, О.М.Завальнюка [19], В.О.Савчука та ін. Наукову діяльність та долю репресованих науковців Кам’янець-Подільського окружного комітету краєзнавства: В.П.Храневича, О.М.Кожухіва, Н.Т.Гаморака, С.І.Городецького, О.В.Красівського, М.І.Величківського розглянули викладачі Кам’янець-Подільського аграрно-технічного університету М.І.Алещенко та В.А.Нестеренко [2,3,4]. Науково-теоретичну спадщину відомого українського географа, керівника Кам’янець-Подільського окружного комітету краєзнавства В.О.Гериновича вивчали О.М.Завальнюк, М.Б.Петров [19], В.С.Прокопчук [31], О.К.Котоній [23], Б.І.Заставецький [20], П.І.Штойко, М.Ю.Костриця [22], В.М.Островий [27] та ін. Невідомі сторінки з життя та наукову діяльність фізіолога рослин Н.Т.Гаморака на початку 90-х років ХХ ст. розглянули Д.М.Доброчаєва, Л.Г.Любінська, О.П.Рибалко [18]. Питанню політичних репресій проти краєзнавців Поділля 30-х років ХХ ст. присвячені публікації В.А.Нестеренка [26]. Діяльність Кам’янець-Подільського окружного

комітету краєзнавства та Могилів-Подільського окружного краєзнавчого товариства знайшла відображення в монографічних дослідженнях та публікаціях В.С.Прокопчука [31]. Незважаючи на наявні публікації, творчий доробок вчених краєзнавчих товариств Поділля 20-х років ХХ ст. до цього часу не знайшов свого належного наукового осмислення.

Мета дослідження. На основі аналізу літературних та архівних джерел розглянути внесок окружних краєзнавчих товариств Поділля у розвиток регіональних природничих досліджень в 20-х років ХХ ст., проаналізувати науковий доробок найактивніших їх членів : В.О.Гериновича, В.П.Храневича, Н.Т.Гаморака, О.В.Красівського, Л.А.Лепікаша, О.М.Кожухіва, К.Н.Соколова, О.О.Кривицького та ін., розглянути причини занепаду краєзнавчих досліджень в 30-х – 50-х роках ХХ ст., встановити значення наукових праць вчених окружних краєзнавчих товариств регіону для сьогодення.

Виклад основного матеріалу. В силу об'єктивних умов, що склалися на Поділлі в 20-х роках ХХ ст., і зокрема, специфічного соціально-економічного та історичного розвитку краю, наявності вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ у Кам'янці-Подільському та Вінниці, а, головне, збереження сталого, сформованого ще в дожовтневий період і в роки громадянської війни складу досвідчених вчених і краєзнавців, призвело до того, що подільський регіон став одним з визначних центрів краєзнавчого руху в Україні [5].

З 1925 року розпочало роботу Вінницьке окружне краєзнавче товариство. Воно об'єднувало дослідників краю і вело широку краєзнавчу пропаганду серед населення, організовувало публічні лекції, доповіді і диспути, займалось обліком, вивченням та охороною пам'яток старовини, мистецтва і природи, допомагало роботі краєзнавчого музею, збирало і описувало відповідну літературу. Бюро товариства складалося з 11 членів, 4 із них входили до складу президії. Секретар Вінницького окружного краєзнавчого товариства Д.О.Шпанівський повідомляв, що заходами товариства у вересні 1926 року було засновано районні краєзнавчі осередки у Дашеві, Липовцях, Межирові, Жмеринці, Літині, Калинівці та ін. [31].

Головним координаційним центром краєзнавчої роботи у 20-х роках ХХ ст. на Кам'янецьчині стало Кам'янець-Подільське окружне краєзнавче товариство, яке було створено у жовтні 1925 року відомим українським географом, професором В.О.Гериновичем. Обране бюро товариства почало створювати низові краєзнавчі осередки, гуртки в установах, освітніх та культурних закладах, на підприємствах, у селах і містечках округу, координувати їх роботу, спрямовувати своїх членів на дослідження і популяризацію історії, культури та природи Кам'янецьчини [6].

Результатом такої діяльності стало проведення 5 червня 1926 року в Кам'янці-Подільському окружної краєзнавчої конференції за участю більше 400 представників міста та районів. Конференція обрала окружний комітет краєзнавства (ОКК) з 30 членів та трьох кандидатів, затвердила план пленуму. При окружному комітеті краєзнавства були створені секції геології, ґрунтознавства, географії, ботаніки, зоології, статистики, мистецтва, народної освіти. Секцію географії очолив проф. В.О.Геринович, ботаніки – Н.Т.Гаморак, сільського господарства – В.П.Живан, геології – О.В.Красівський [31].

ОКК прагнув координувати науково-дослідну роботу всіх наукових осередків Кам'янця-Подільського і членів краєзнавчого товариства. З цією метою він здійснював організаційні заходи, фінансував дослідні проекти і програми, археологічні, етнографічні й геологічні експедиції, реставраційні й

пам'яткоохоронні роботи. В другій половині 20-х років ХХ ст. важливі монографії присвячені історії, археології, економічної географії, етнології, природі Подільського краю видали Ю.Й.Сіцінський, В.О.Геринович, П.В.Клименко, В.П.Храневич, О.В.Красівській та інші вчені й краєзнавці Кам'янецьчини [6].

Кам'янець-Подільський період життя та наукової діяльності був найважливішим у становленні В.О.Гериновича як географа і краєзнавця. У липні 1919 року В.О.Гериновича було затверджено приват-доцентом кафедри географії на природничому відділі фізико-математичного факультету Кам'янець-Подільського університету. В перші роки його праці в університеті були великі труднощі з навчальною літературою для студентів. За короткий період часу В.О.Геринович розробляє і розмножує в університетській друкарні тексти лекцій з курсу фізичної географії. В квітні 1924 року вчений очолив експедицію з вивчення об'єктів вулканічного походження поблизу с. Бакота [22].

У 1926 році окружний краєзнавчий комітет видав першу частину монографії В.О.Гериновича “Кам'янецьчина”. Частина перша. “Природа”. В першій частині автор розглядає географічне положення, межі та площу Кам'янець-Подільського округу. У наступному розділі описано історію геологічного розвитку, геологічну будову та рельєф нашої планети і Кам'янецьчини зокрема. Переходячи до питання про ґрунти Західного Поділля, В.О.Геринович дає визначення поняттю “ґрунт”, характеризує основні ґрунтоутворюючі чинники та типи ґрунтів Кам'янецьчини. Розглядаючи клімат округу, автор наголошує, що зважаючи на особливі геоморфологічні умови цієї частини Поділля середня річна температура тут вище ніж в сусідніх округах. Це створює сприятливі умови для вирощування теплолюбних культур [8].

У 1927 році вийшла друга частина монографії В.О.Гериновича “Кам'янецьчина.” Частина друга. “Населення та його економічна діяльність”. Особливий інтерес викликає розділ, присвячений перспективам розвитку господарства Кам'янецьчини, в якому автор пропонує шляхи використання природних ресурсів округу в промисловості та сільському господарстві. Зокрема, автор детально розглядає перспективи використання в місцевій промисловості мінеральних ресурсів: фосфоритів, гіпсів, вапняків, мергелю, бентонітових глин, літографського каміння та ін. Родовища гіпсу на Кам'янецьчині, за даними В.О.Гериновича, зосереджені вздовж р.Збруч поблизу сіл Чернокозинці, Кудринці, Шустівці, Милівці та ін. Велику увагу вчений приділяв вивченню фосфоритових родовищ Поділля, які були зосереджені вздовж річок Ушиця та Калюс. Фосфорити Кам'янецьчини відрізняються, на його думку, найвищим в СРСР вмістом фосфорної кислоти – понад 34%. В.О.Геринович вважав економічно обґрунтованим будівництво на Кам'янецьчині суперфосфатного заводу. Серед інших корисних копалин В.О.Геринович відмічає поклади бентонітових глин, які зосереджені вздовж річок Жванчик та Смотрич [11].

Велику увагу окружний краєзнавчий комітет приділяв екскурсійно-краєзнавчій роботі. В червні 1927 року головою окружного краєзнавчого комітету В.О.Гериновичем було організовано екскурсію для ознайомлення з унікальною пам'яткою природи – Подільськими Товтрами та містечком Маків. Особливу увагу автор приділив унікальному парку в містечку Маків, в якому зустрічаються рідкісні для Поділля рослини, зокрема й акліматизовані: бундук канадський, платан північноамериканський, тюльпан північноамериканський та ін. [10].

Голова окружного комітету краєзнавства В.О.Геринович регулярно

друкував на сторінках журналу “Краєзнавство” повідомлення про стан краєзнавчої роботи в окрузі, вміщував цікаві статті, зокрема, про унікальну пам’ятку природи Поділля – Товтри. Багато уваги автор приділив історії їх вивчення, розкрив внесок окремих вчених у вивчення Подільських Товтр. Вчений вважав, що Подільські Товтри захищають південно-західну частину Кам’янецьчини від холодних північних вітрів і поділяють територію округи на два природних райони : північно-східний та південно-західний [12].

Наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. вчений активно займається вивченням корисних копалин Поділля. Зокрема, на засіданні Президії ВРНГ України виступає з доповіддю про природні багатства Кам’янецьчини. Наприкінці 20-х років минулого століття він організував геологорозвідувальні роботи з вивчення покладів гіпсу на Поділлі. На початку 30-х років ХХ ст. В.О.Геринович відкрив поклади бітумізованих сланців, целестину, глини на Кам’янецьчині. [6].

В січні 1930 року за підтримки Кам’янець-Подільської окружної планової комісії побачила світ праця В.О.Гериновича “Природні виробничі сили Кам’янецьчини”. В цій праці на основі аналізу широкої джерельної бази, особистих досліджень, іноземного досвіду автор узагальнює результати багаторічних досліджень корисних копалин округи. Значна частина книги присвячена вивченню та використанню в господарстві родовищ фосфоритів, гіпсів, глауконітових пісків, мергелів, глини, вапняків та ін. [14].

У 1929 році за сприянням В.О.Гериновича в Кам’янці-Подільському була проведена виставка корисних копалин Кам’янецьчини. У 1930 році дослідник збирає колекцію зразків корисних копалин краю, з якою окружна партійна делегація поїхали на XVI з’їзд ВКП(б). Його включають до складу делегації Кам’янецького округу для поїздки на засідання Президії Всесоюзної Ради народного господарства України (ВРНГ УСРР), де обговорювалося питання про природні багатства Кам’янецьчини. Доповідь вченого, виголошена 21 червня 1930 року, була зустрінута з великим інтересом. В лютому 1931 року В.О.Геринович доповідав про результати цієї роботи в економічному відділі ВРНГ України. В 1930 році В.О.Геринович відкрив та описав родовища бентонітових глини, які мають велике значення у виробництві будівельних матеріалів, мила, паперу та ін. За геолого-розвідувальну працю та за книгу “Кам’янецьчина” вченого нагороджують грамотою ВРНГ УСРР та грошовою премією [19].

Ботанічна секція Кам’янець-Подільського окружного краєзнавчого комітету активно займалася розведенням цінних та рідкісних рослин. Керівником її було призначено Н.Т.Гаморака. Свою діяльність ботанічна секція проводила в тісному контакті з державними плановими органами. Основним її завданням було впровадження у господарство високоприбуткових рослин з метою успішної реконструкції народного господарства. Значна увага приділялась акліматизації теплолюбних рослин. У створеному за сприянням ботанічної секції Кам’янець-Подільського краєзнавчого комітету розсаднику були посаджені такі цінні з господарського боку рослини, як фенхель, ластовень, бавовник, люфа, рицина, соя, черсак та ін. Велика увага приділялась розведенню таких порід дерев, як берека, шовковиця чорна та біла, каштан кінський, рай-дерево, платан північноамериканський, бундук канадський та ін.[13].

На початку 1930 року у зв’язку з початком репресій Кам’янець-Подільський окружний краєзнавчий комітет припинив своє існування, а його найактивніші члени стали жертвами політичних репресій.

В 1931 році В.О.Геринович виїхав до Москви, де працював на посаді професора, завідувача кафедри гірничої економіки Московського геолого-розвідального інституту ім.С.Орджонікідзе. Проте 12 грудня 1932 року за вимогою ДПУ України його було заарештовано у сфабрикованій справі про “контрреволюційну діяльність”. Під тиском слідства вчений визнав себе причетним до “Української військової організації”. В.О.Гериновича було засуджено до 10 років ув'язнення в таборах. З 1933 по 1944 роки вчений перебував у таборах ГУЛАГу. У 1946 році він повернувся до Львова. Помер В.О.Геринович 7 липня 1949 року [19].

Тульчинське окружне краєзнавче товариство було створено в травні 1926 року. Заснували його 12 членів-фундаторів. Очолив товариство голова Тульчинського окружного виконавчого комітету М.І.Голубятников. Наприкінці 1928 року кількість членів товариства зростає до 200 осіб, в основному це були учителі, агрономи, інженери, студенти педтехнікуму, працівники окрплану. Оскільки у товаристві не вистачало кваліфікованих кадрів, йому на допомогу прийшли науковці Кам'янця-Подільського та Вінниці: В.О.Геринович, О.В.Красівський, В.П.Храневич, Л.Г.Данилов, А.І.Ярошевич. Їх було обрано почесними членами краєзнавчого товариства. Вчені Кам'янця-Подільського допомогли тульчинським краєзнавцям заснувати метеорологічну станцію та видати кілька науково-популярних монографій [28].

У вересні 1926 року Тульчинське краєзнавче товариство виявило сприяння співробітнику ВУАН і члену Українського геологічного комітету П.І.Василенку в геологічному обстеженні побережжя тульчинських річок. В грудні 1926 року членами природничої секції краєзнавчого товариства було зроблено низку геологічних екскурсій до “Мазурівських ярів”. Знайдені під час обстеження ярів кістки та зуби тварин палеогенового і неогенового періодів поповнили палеонтологічну колекцію окружного краєзнавчого музею [31].

Тульчинське окружне краєзнавче товариство активно співпрацювало з Харківською науково-дослідною кафедрою прикладної ботаніки в справі вивчення диких рослин округу, які мають господарське значення. Членами товариства було зібрано та відіслано насіння ряду цінних з господарського боку диких рослин: буркуна, ожини, кропиви, люцерни та ін.

Велику увагу тульчинські краєзнавці приділяли розвитку метеорологічних спостережень. З березня 1927 року Тульчинське краєзнавче товариство регулярно відправляло в Укрмет дані фенологічних спостережень, які окремі краєзнавці проводили понад п'ятнадцять років. В листопаді 1927 року в Тульчині за допомогою Укрмету було засновано метеорологічну станцію 3-го розряду. Набір приладів для спостережень надіслав Подільський відділ Укрмету.

Результати своїх досліджень тульчинські краєзнавці узагальнили в збірнику “Тульчинщина”. Цикл 1. “Природа Тульчинщини”, що вийшов у 1929 році. Переважна більшість статей була спеціально підготовлена для збірника і являє собою результат багаторічної праці членів товариства.

Професор Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту О.В.Красівський спеціально для збірника підготував статтю “Геологічний нарис Тульчинщини”, в якій виділив в межах округу три геологічні райони: Надбужанський, Придністрянський та район Надбужансько-Придністрянського Розточчя, зробив детальний опис їх геологічної будови. У наступній статті “Нарис корисних копалин Тульчинщини” О.В.Красівський описав генезис, поширення та

основні риси корисних копалин Тульчинщини. Вчений надав допомогу тульчинським краєзнавцям у зборі колекції мінералів Тульчинщини для окружного краєзнавчого музею [36].

Окремі члени товариства успішно працювали в кількох напрямках. Учителю К.Н.Соколову належать праці з метеорології, фенології та ботаніки. На основі даних метеостанцій округу і сусідніх територій К.Н.Соколов підготував розвідку “Спроба метеорологічної характеристики Тульчинщини”, в якій охарактеризував річний хід та розподіл на теренах регіону основних метеорологічних елементів: температури повітря, опадів, снігового покриву, сонячного сйва, вітрів. За результатами фенологічних спостережень К.Н.Соколов склав календар природи м. Тульчина, в якому визначив дати настання різних сезонних явищ, розподілив сезони року на відповідні періоди. У статті “Флора Тульчинщини” автор на основі аналізу решток викопних рослин та літературних джерел відтворив деякі особливості кайнозойської флори Східного Поділля. Проаналізувавши структуру ґрунтового покриву К.Н.Соколов зробив висновок, що лісистість сучасної Тульчинщини в минулому була значно вища. Значну увагу в статті було приділено рідкісним, реліктовим та ендемічним видам рослин. У 1928 році К.М.Соколов разом з проф. О.В.Красівським дослідили виходи кристалічних порід на р.Томашпілька поблизу с.Комаргорода [36].

Член краєзнавчого товариства В.М.Пашковський на основі власних п'ятнадцятирічних досліджень орнітофауни підготував розвідку “Дещо з орнітологічних досліджень на Тульчинщині”, в якій наводить перелік із понад 120 видів птахів, що зустрічаються на теренах округу. Керівник окружного відділу Всеукраїнської спілки мисливців та рибалок С.І.Мекленбургцев у статті “Дещо з фауністичних досліджень на Тульчинщині” розглянув спосіб життя, поширення, необхідність охорони ряду рідкісних видів тварин краю : борсука, горностая, видри, куниці лісової, кози дикої, норки, дикої свині, тхора степового та ін. Почесний член краєзнавчого товариства В.П.Храневич опублікував розвідку “Матеріали до фауни лускокрилих на Гайсинщині”. На основі аналізу колекцій А.В.Вінницького та В.В.Шафірова, зібраних на початку ХХ ст., він склав систематичний список фауни лускокрилих м. Гайсина, його околиць та с.Гранів, який включав понад 220 видів метеликів. У наступній статті “Охорона та вивчення рідкісних представників фауни Тульчинщини” В.П.Храневич вказує, що господарська діяльність людини і недостатня вивченість тваринного світу призвела за останні кілька століть до повного зникнення турів, диких коней, оленів, сайгаків, байбаків, зубрів та ін. Вчений закликає взяти під охорону рідкісних тварин краю: лісову куницю, дику козу, борсука, видру, норку та ін.[36].

Директор Тульчинського окружного краєзнавчого музею І.Ч.Зборовський за результатами вивчення решток вимерлих тварин відтворив деякі особливості палеоген-неогенової фауни Східного Поділля. З його статті видно, що на території сучасної Тульчинщини в палеогені та неогені водились мастодонти, гігантські та великорогі олені, динотерії, волохаті носороги та ін. Ще кілька століть тому на теренах округу можна було зустріти турів, сайгаків, оленів, диких коней [36].

Плідна наукова діяльність Тульчинського окружного краєзнавчого товариства була перервана в результаті сталінських репресій, які почали набирати силу наприкінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. Наприкінці 1929 року Тульчинське краєзнавче товариство було розформовано, а більшість його членів в 30-х роках ХХ ст. – репресовано. У 1929 році заарештовують у справі СБУ і

згодом засилають до Архангельська директора Тульчинського окружного краєзнавчого музею І.Ч.Зборовського. В серпні 1937 року його було заарештовано вдруге і згодом розстріляно органами НКВС. Репресій зазнав також голова Тульчинського окружного краєзнавчого товариства К.Н.Соколов [31].

Упродовж 1927 року сформувався Могилів-Подільське окружне краєзнавче товариство. На початку лютого 1927 року було створено організаційне бюро для його заснування. Після детального обговорення члени організаційного бюро вирішили прийняти схему Вінницького окружного краєзнавчого товариства і утворити чотири відділи: природничий, економічний, етнографічний та історико-археологічний. Природничий відділ очолив О.О.Кривицький [31].

Значний внесок у дослідження геологічної будови та корисних копалин Могилівщини зробив керівник природничого відділу Могилів-Подільського окружного краєзнавчого товариства О.О.Кривицький. Він мав безпосередні зв'язки з визначними вченими України : академіками П.А.Тутковським та В.В.Різниченком, проф. Р.Р.Виржиківським та ін. О.О.Кривицький був також членом-кореспондентом науково-дослідного геологічного інституту Академії наук УРСР. Цей інститут уповноважив його зайнятись вивченням Могилів-Подільського та Кам'янець-Подільського округів [35]. З 1923 року О.О.Кривицький завідував Озаринецькою семирічною школою, при якій заснував геологічний гурток. При школі також було організовано геологічний музей, який нараховував понад 600 зразків місцевих мінералів. Колекція мінералів постійно поповнювалась цінними зразками із Середньої Азії та Уралу. У 1924 році О.О.Кривицький відкрив родовище трепелу поблизу Могилів-Подільського [31].

У галузі геологічних досліджень О.О.Кривицький має численні заслуги. Він перший дослідив у своїй місцевості тектонічні рухи, вивчив особливості відкладів трепелу та літографського каменю с. Нагорян, розподілив сеноманську крейду Могилівщини на відповідні серії, склав єдину в межах Радянського Союзу колекцію сеноманської фауни (200 зразків), відкрив поклади слюди поблизу с. Лядови. У 1926 році О.О.Кривицький встановив явище дислокованості силурійських відкладів поблизу Могилів-Подільського. Вивчаючи геологічну будову с. Озаринець, дослідник знайшов та описав еолові форми рельєфу, які свідчать про існування тут в минулому пустелі [35].

Особливо великий інтерес являють дослідження О.О.Кривицького в галузі палеонтології відкладів сеноману. Упродовж 1911-1928 років дослідником був зібраний унікальний палеонтологічний матеріал сеноманських відкладів, який включав десятки видів амонітів, губок, червів, медуз, белемнітів, морських їжаків та ін. О.О.Кривицький також встановив географічний розподіл сеноманської фауни в межах Придністров'я. Його колекція палеонтологічних знахідок являла собою велику цінність для науки і була передана до Київського історичного музею імені Т.Г.Шевченка [24].

В квітні 1938 року за звинуваченням в антирадянській діяльності було заарештовано і ув'язнено члена Могилів-Подільського окружного краєзнавчого товариства О.О.Кривицького. В грудні 1939 року згідно рішення обласного суду краєзнавця було засуджено до трьох років позбавлення волі. З вироком суду О.О.Кривицький не погодився і подав касаційну скаргу до Верховного суду УРСР. В лютому 1940 року скаргу було задоволено, вирок обласного суду скасовано і справу припинено.

Вагомий внесок у дослідження природи Західного Поділля зробили члени

Проскурівського окружного краєзнавчого товариства, яке було засновано у 1926 році. Товариство мало чотири секції : економічну, природничо-історичну, етнографічну й соціально-історичну. Головою товариства було призначено – І.В.Слому, секретарем – Л.Г.Ганового. В природничій секції активно працювали М.Ю.Омельянович, І.Я.Шафір, Л.В.Геніс, Г.К.Кронберг. Праці своїх членів товариство друкувало в бюлетенях Окружної планової комісії та Окружної комісії народної освіти [28]. У 1927 році член краєзнавчого товариства І.Я.Шафір в газеті “Червоний кордон” публікує статтю “Поширюємо культуру лікарських рослин”, в якій піднімає питання про необхідність утворення спеціального розсадника лікарських рослин : фенхеля, м’яти, ромашки, шавлії, алтею та інших [37]. В цьому ж році в місцевому часопису виходить його стаття “Об’єкти краєзнавчої роботи на Проскурівщині”. В цій статті дослідник стверджує, що основним завданням сучасного краєзнавства має бути дослідження продуктивних сил з метою піднесення народного господарства. І.Я.Шафір вважав незадовільним стан вивчення корисних копалин Проскурівського округу. У статті він описує географічне поширення та значення в господарстві основних корисних копалин округу: вапняків, гранітів, гнейсів, глин, каолінів, торфу, фосфоритів та ін.

Висновки. В 20-х – на початку 30-х ХХ ст. років галузеві природничі дослідження в Україні зазнали справжнього ренесансу. Широкий розмах галузевих досліджень знайшов своє відображення в узагальнюючих працях з геології, геоморфології, кліматології, гідрології, геоботаніки та інших наук. В регіонах детальні природничі дослідження в цей час проводили краєзнавчі товариства та кабінети з вивчення природи. У другій половині 20-х років в Україні починають створюватись окружні краєзнавчі товариства. Окружні краєзнавчі товариства гуртували навколо себе найкращих регіональних дослідників, організовували та координували діяльність районних та сільських краєзнавчих осередків. На Поділлі найбільш активно працювали Тульчинське, Могилів-Подільське, Проскурівське окружні краєзнавчі товариства, а також Кам’янець-Подільський окружний краєзнавчий комітет. Упродовж другої половини 20-х років ХХ ст. ними було видано ряд оригінальних праць, в яких детально описано окремі компоненти природи регіону: геологічну будову, рельєф, корисні копалини, клімат, внутрішні води, ґрунти, рослинний і тваринний світ. Частина з цих праць не втратила свого наукового і пізнавального значення і тепер. Плідна наукова діяльність окружних краєзнавчих осередків Поділля була перервана внаслідок сталінських репресій, які почали набирати силу наприкінці 20-х – на початку 30-х років минулого століття.

1. Абрамов Л. С. Значение идей В.И.Вернадского для современной географии // Известия АН СССР. Серия географическая. — 1988. — № 4. — С. 5–15.
2. Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Репресовані викладачі Кам’янець-Подільського сільськогосподарського інституту // Освіта, наука і культура на Поділлі : Збірник наукових праць.- Том 2. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2002. - с. 205 - 210.
3. Алещенко М.І., Нестеренко В.А. Професор В.П. Храчевич – відомий вчений-зоолог Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі : Збірник наукових праць. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2003. - т. 3. – с. 190 - 196.
4. Алещенко М. І., Нестеренко В.А. Забуті імена (маловідомі факти з історії Кам’янець-Подільського сільськогосподарського інституту) // Матеріали XI Подільської історико - краєзнавчої конференції. – Кам’янець - Подільський : Оіюм, 2004. - с. 496 – 475.
5. Баженов Л.В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX -XX ст.- Кам’янець - Подільський, 1993. - 470 с.
6. Баженов Л.В. Alma Mater подільського краєзнавства : Місто Кам’янець-Подільський – центр історичної регіоналістики XIX – на початку XXI століть. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2005.- 416 с.
7. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление // Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. — М.: Наука, 1988. — С. 20–195.
- 8.

Геринович В.О. Кам'яниччина. – Ч.1. Природа. – Кам'янець-Подільський: Окружний краєзнавчий комітет, 1926. – 68 с. 9. Геринович В.О. Життя краєзнавчих організацій : Кам'янець–Подільська округа // Краєзнавство.- 1927.- № 1. – с. 26 - 29. 10. Геринович В.О. З діяльності Кам'янецького окружного комітету краєзнавства //Червоний кордон. – 1927. – 19 лютого. 11. Геринович В.О. Кам'яниччина. – Ч.ІІ. Населення та його економічна діяльність. – Кам'янець-Подільський: Окружний краєзнавчий комітет, 1927.-168 с. 12. Геринович В.О. Наші Товтри // Краєзнавство.– 1930. - № 1-5.- с.16-29. 13. Геринович В.О. З діяльності Кам'янець-Подільського Краєзнавчого комітету в ділянці культури технічних рослин // Вісник прикладної ботаніки. – 1930. - № 5/6. – с.153. 14. Геринович В.О. Природні виробничі сили Кам'яниччини. – Кам'янець - Подільський, 1930. – 46с. 15. Денисик Г.І. Етапи розвитку комплексних природничих досліджень території Правобережної України // Історія української географії і картографії: Матеріали наукової конференції. — Тернопіль, 1995. — С. 138–139. 16. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля. – Вінниця : ЕкоБізнесЦентр, 1998. - 184 с. 17. Жупанський Я.І. Історія розвитку географії в Україні. – Львів : Світ, 1997. – 320 с. 18. Доброчаєва Д.М., Любінська Л.Г., Рибалко О.П. Нестор Гаморак. Сторінки життя вченого // Український ботанічний журнал. – 1993. - № 5. - с. 86 – 92. 19. Завальнюк О.М. Петров М.Б. “Винним себе визнав...” (В.О.Геринович) // Репресоване краєзнавство (20-30-ті роки). – К.: Рідний край, 1991.- с. 178-183. 20. Заставецький Б., Заставецька О., Федунік Б. Володимир Геринович як географ і краєзнавець // Історія української географії і картографії : Матеріали наукової конференції. – Тернопіль, 1995.- с.176-177. 21. Історія української географії і картографії. – Тернопіль, 1995. - 275 с. 22. Костриця М.Ю. Подільська наукова географічно–краєзнавча школа : діяльність і постаті (кінець ХІХ – 30-ті роки ХХ століття) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Географія. Збірник наукових праць. – Вінниця, 2005. – Вип. ІХ. – с. 148-155. 23. Котоній О.К. Науково-теоретична спадщина В.О.Гериновича // Кам'яниччина в контексті історії Поділля. Матеріали всеукраїнського наукового симпозиуму. Кам'янець-Подільський, 1997. - т. 1. – с.114-115. 24. Кривицький О.О. Про розчленування відкладів сеноману на Могилівщині // Бюлетень Могилівського окружного виконавчого комітету. - 1928. - № 24. – с.46-48. 25. Лазаренко Є.К., Сребродольський Б.І. Мінералогія Поділля. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1969. - с. 8-10. 26. Нестеренко В.А. Репресії проти діячів науки і освіти в Кам'янці–Подільському // Кам'яниччина в контексті історії Поділля. Матеріали всеукраїнського наукового симпозиуму. Кам'яниччина – Подільський, 1997. – т. 1.- с. 33-35. 27. Островий В.М. В.О.Геринович : хроніка життя та діяльності (1883-1949 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць.- Кам'яниччина-Подільський: Оіюм, 2005. - т.5 : Матеріали круглого столу.- “Культура, освіта, просвітницький рух на Поділлі у ХVІІІ - на початку ХХІ ст.”- с.161-166. 28. Наукові установи та організації УСРР. Харків: Б.В., – 1930. – 109 с. 29. Преображенский В. С. Географическая оболочка, ноосфера, география // Известия Академии наук СССР. Серия географическая. — 1988. — № 4. — С. 27–36. 30. Півошенко І.М. Клімат Вінницької області. -Вінниця, 1997.- 240 с. 31. Прокопчук В.С. Під егідою Українського комітету краєзнавства. – Кам'яниччина-Подільський: Абетка-НОВА, 2004. - 312 с. 32. Середнє Побужжя / За ред. Г.І.Денисика.-Вінниця: Гіпаніс, 2002.- 280с. 33. Ратцель Ф. Земля и жизнь. — СПб, 1903. — Т.1. — 737 с. 34. Рудницький С. Л. Історія землезнання. — Ч.1. — Київ — Прага, 1925.— 126 с. 35. Рябий М.В. О.О.Кривицький // Народна творчість та етнографія. - 1966. - № 2.- с. 85-86. 36. Тульчинщина: (Краєзнавчий збірник) / За ред. К.Л.Журавля. - Тульчин : Б.в., 1929.- 116 с. 37. Шафір І.Я. Поширюємо культуру лікарських рослин // Червоний кордон. – 1927.- 1 травня.

In the article on the basis of analysis of literary sources was examined the contribution of the Podillya district ethnological communities to study of separate natural components of the region: geological structure, mineral resources, relief, climate, water resources, soils, vegetable and animal world. The activity of Vinnytsya, Tulchyn, Mohyliv-Podilskyi, Proskurivsk district ethnological committee. Special attention was paid to scientific works of such scientists of the Podillya ethnological communities as O.V.Krasivskyi, V.O.Herynovich, O.O.Kryvytsky, V.P.Khranevych, S.I.Horodetskyi, K.N.Sokolov, N.T.Hamorak and others, the analysis of their scientific inheritance was done. The reasons of the decline of the ethnological investigations were analyzed. Special attention was paid to the importance of the scientific works of the ethnological communities for the further development of the regional geographic investigations.